

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ

А.М. ШАТОХІН, доктор соціологічних наук,

Проаналізовано результати соціологічного дослідження стану та перспектив соціального захисту сільського населення в умовах земельної реформи. Наведено узагальнюючі оцінки селянами соціально-економічних процесів на селі, позитивні та негативні очікування щодо соціальних наслідків аграрного реформування.

Інтереси, потреби, ціннісні орієнтації є важливими властивостями як соціальної спільноти, так і окремої особистості. В значній мірі це стосується сільського соціуму, де вплив традицій, ідеалів, моральних норм, переконань завжди був вирішальним у формуванні соціальної поведінки селянина.

Вперше термін «ціннісні орієнтації» був запропонований У. Томасом і Ф. Знанецьким саме щодо польських селян у Європі та Америці для вивчення «правил поведінки» у групах (колективах). Вони підкреслювали суттєві методологічні розбіжності між соціальними цінностями (values) та установками (attitude), які у селянському середовищі мають надзвичайно велике значення. На думку У. Томаса і Ф. Знанецького, соціальні цінності мають певне емпіричне значення для соціальної групи і є предметом соціальної діяльності, яка, в свою чергу, проявляється в індивідуальній діяльності, намірах і прагненнях людини [1, с. 54].

Т. Парсонс вважав інтеріоризовані «загальні цінності» вирішальним фактором інтеграції будь-якого суспільства [2]. За диспозиційною теорією В. Ядова, «життєві цінності» є вищими диспозиціями особи.

Українське селянство формувало свою шкалу цінностей упродовж тисячоліть. Споконвічними цінностями селянина були земля, спільність долі, родина, повага до старших, сумлінна праця, колективізм. Проте кожна історична епоха вносила свої корективи у соціальні ідеали селян. Трансформація соціально-політичної та економічної системи українського суспільства, що триває понад двадцять років, призвела до переоцінки попереднього соціального досвіду. Аграрна реформа змінила форму земельної власності на селі, сприяла прискоренню соціальної диференціації сільського соціуму, суттєво вплинула на самопочуття селян.

Трансформацію ціннісних орієнтацій сільського соціуму в умовах аграрного реформування на пострадянському просторі досліджували В. Артёмов, А. Ахмадєєв, П. Великий, В. Виноградський, М. Гур'янова, Т. Заславська, З. Калугіна, В. Пилипенко, І. Прибиткова, Р. Ривкіна, А. Ручка, С. Сметанін, В. Староверов, В. Тарасенко, В. Чигрин, М. Шабанова та інші

соціологи. Накопичений значний емпіричний і теоретичний матеріал, який свідчить про суттєві зміни у ціннісній орієнтації сільського населення пострадянських країн.

Мета статті полягає у дослідженні ціннісних орієнтацій українських селян в умовах трансформації аграрного сектора економіки України.

Методика досліджень. Відповідно довгострокової програми здійснення моніторингу соціального захисту селянства в умовах земельної реформи в Україні, а також напряму міжкафедрального дослідження «Соціальний розвиток села в умовах сучасної аграрної реформи» комплексної наукової теми «Розвиток і вдосконалення освіти та підвищення якості навчання в аграрному вищому навчальному закладі» (№ держреєстрації 0101 У 004499) в жовтні-листопаді 2011 року було проведено панельне соціологічне дослідження серед сільського населення Вінницької, Кіровоградської, Черкаської областей та окремих районів Київської та Одеської областей.

Дослідження здійснювалося методами анкетування та інтерв'ю, які проводили 57 інтерв'юерів, студентів і магістрантів УНУС. Лист опитування містить 21 питання, сформовані за принципом змістовних блоків. Частина питань анкети носить напіввідкритий характер, що включає меню імовірних варіантів відповідей, та запропонованих до заповнення таблиць.

Одиницею відбору був сільський населений пункт (село, хутір, селище, агромістечко). На запитання анкети відповідали сільські жителі Бершадського, Вінницького, Гайсинського, Жмеринського, Іллінецького, Ліповецького, Немирівського, Теплицького, Тульчинського, Хмельницького, Чечельницького і Ямпільського районів Вінницької області; Бобринецького, Гайворонського, добровеличківського, Голованівського, Компаніївського, Ульянівського районів Кіровоградської області; Драбівського, Городищенського, Жашківського, Звенигородського, Золотоніського, Кам'янського, Канівського, Катеринопільського, Лисянського, Маньківського, Монастирищенського, Смілянського, Тальнівського, Уманського, Христинівського, Чигиринського і Шполянського районів Черкаської області.

У вибірці представлені усі типи сільських населених пунктів відповідно структури сільської поселенської мережі центральних областей України, зокрема, за самооцінками та кореляцією за допомогою паспортів сільських населених пунктів, кожен п'ятий сільський респондент (19,8%) проживає у великому селі з чисельністю мешканців понад 1000 осіб, дещо більше третини (36,8%) – у середньому селі (500 – 1000 мешканців), кожен п'ятий (24,2%) – у малому селі (до 500 мешканців), а також у селищі міського типу (14,0%), в окремому хуторі (3,9%), агромістечку (1,3%).

Результати досліджень. Влітку 2011 року Кабінет Міністрів України вніс до Верховної Ради України проект Закону України «Про ринок земель». Вже тривалий період йде жваве обговорення цього доленосного для українського села документу. Зокрема, центральною темою цього проекту Закону є скасування мораторію на купівлю-продаж земель

сільськогосподарського призначення. Більше десяти років ці положення Земельного кодексу України викликали у суспільстві найбільше неприйняття. Характерно, що з позицій недопущення купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення виступали представники різних, навіть діаметрально протилежних політичних сил – від комуністів до націоналістів.

Ні для кого не секрет, що напівлегально ринок земель в Україні вже існує з середини 90-х років минулого століття, коли розпочалася приватизація земельних ділянок і виникли приватно-орендні підприємства. За півтора десятиріччя урізноманітнилися форми і методи фактичного залучення сільськогосподарських земель у ринковий обіг. Ринкова економіка, безумовно, передбачає й ринок земель. Проте, не викликає сумніву, що земля – це особливий вид товару і підходити до неї слід теж особливо. Окрім суто економічних характеристик земля для українців стала складовою їхньої ментальності, а також важливим соціальним чинником.

Як показують результати дослідження, майже усі респонденти (90,8%) є власниками земельних ділянок. Проте використовується земля по-різному: третина респондентів веде господарство лише на присадибній ділянці (31,5%), кожен п'ятий господарює на приватизованій землі та присадибній ділянці (19,1%), кожний четвертий здає приватизовану землю в оренду (24,0%). Разом з тим дехто був би радий здати свій наділ у оренду, але або земельний наділ ще не визначений в натурі (2,7%), або його ніхто не хоче орендувати (2,1%).

Лише один з десяти сільських респондентів (9,2%) відповів, що не має власної землі і через те працює в сільськогосподарському підприємстві. Привертає увагу досить велика кількість учасників опитування (11,4%), які, маючи й присадибну ділянку, й приватизовану землю, ні там, ні там не працюють.

Можна зробити висновок, що три чверті власників земельних ділянок і земельних паїв використовують землю для виробництва сільськогосподарської продукції та задоволення власних потреб у продуктах харчування (74,6%). Переважну більшість їх можна віднести до імовірних учасників ринку земель: покупців і продавців.

Однак на шляху формування ринку земель існують певні перешкоди. Більше чверті власників земельних паїв (28,9%) повідомили, що вони або не одержали Державного акту на землю (15,1%), або їхній пай ще не розмежований в натурі (13,8%). Звертаємо увагу на те, що у Вінницькій та Кіровоградській областях, згідно відповідей респондентів, не розмежована чверть земельних паїв.

Про те, що процеси змін у ментальності селянства відбуваються досить складно, свідчить той факт, що один з шести власників земельних паїв (17%) вважає, що Державний акт про право власності на землю допоміг відчутти себе справжнім власником. Кожен четвертий бачить в цьому як позитивні, так і негативні риси (22%). Однак майже половина респондентів (43,6%) певно відповіла, що Акт про право власності на землю ніяк не сприяв формуванню

почуття власника. При цьому значна частка респондентів (17,4%) ухилилися від відповіді.

Неоднозначним є й ставлення селян до власності на землю як соціального інституту. Дещо більше половини респондентів (56,8%) позитивно оцінюють інститут власності на землю, зокрема кожен третій пов'язує з нею матеріальне благополуччя своє та своєї родини (32,9%). Кожен четвертий отримує моральне задоволення від володіння земельними ділянками (23,9%).

Проте близько третини опитаних (31,6%) переважно негативно ставляться до земельної власності, зокрема побоюючись, чи не відберуть її як це було у минулому?

1. Оцінки значущості власності на землю для сільських жителів, %

Позиція оцінювання	позитивні	негативні
Перспектива забезпечити сім'ї благополуччя	14,2	
Підставу розробляти реальні господарські плани	10,2	
Можливість розбагатіти	6,1	
Можливість вигідно увійти в земельний ринок	2,2	
Стимул до напруженої праці на себе	9,6	
Велике задоволення від втілення мрії про власну землю	9,7	
Приплив нових сил, упевненості в собі	4,6	
Тривогу й клопіт: що робити з землею, як її обробляти?		6,0
Побоювання, чи не відберуть землю у майбутньому		10,6
Власність на землю за наших умов нічого в нашому житті принципово не міняє		14,9

У кожної людини існує безліч соціальних потреб. Трансформаційні процеси, які визначають сьгоднішній стан українського суспільства, відбуваються на самопочутті людей, у тому числі сільських жителів. Опитування дозволило виявити «больові точки» сільського соціуму.

Можна виділити наступні блоки проблем, що хвилюють селян. По-перше, це матеріальні потреби: нестача заощаджень (72,2%), труднощі з отриманням додаткового заробітку (62,2%), проблеми з працевлаштуванням (60,6%). По-друге, відсутність порядку у державі (70,8%), недостатній правовий захист громадян (63,5%), невпевненість у своєму майбутньому (61,4%). По-третє, турбота про власну безпеку (56,2%), екологічні й медичні загрози життю селян (59,4% та 55,2%)

Найменше всього потребують посилення і, відповідно, менше відчувається брак інформації про історичне минуле (33,5%). І, незважаючи на усі життєві негаразди, більшість наших співгромадян вважають себе щасливими людьми, здатними подолати усі труднощі і перешкоди.

Аби цей оптимізм не згас, потрібні не лише власні зусилля громадян, а й допомога з боку державних інститутів, тобто соціальна допомога і соціальний

захист людей, які цього потребують. Як видно з відповідей селян, більшість їх вважають себе захищеними лише в сім'ї (62,0%). Всі решта позицій відстають дуже помітно. Найбільш незахищеними почувають себе наші респонденти з боку держави і як громадяни, а також як покупці, пасажери, водії автотранспорту – кожний другий. Недостатньо, на думку учасників опитування, захищає їх й місцева влада, й міліція: захищеними вважають себе лише один з чотирьох сільських жителів.

Найгострішою проблемою сучасного українського села, що реформується, є працевлаштування та зайнятність населення. Лише один з чотирьох респондентів впевнений, що в селі можна знайти постійну роботу за набутою професією (26,4%), а дві третини (62,9%) вважають, що це нереально. Деяко краще, на думку опитаних, складеться ситуація із тимчасовою, позмінною або громадською роботою: двоє з п'яти проявили оптимізм, стільки ж – песимізм.

Більше половини опитаних нами сільських жителів (53,5%) переконані, що при бажанні ніхто не залишиться без роботи взагалі. Решта або не згодні, або утрималися.

Сільського жителя турбують багато проблем, які часто-густо мало залежать від самого землероба. Як видно з відповідей, найбільше селяни побоюються неврожаю (49,3%), безробіття (35,7%) та зростання злочинності (32,2%) і рейдерства (21,4%).

Хвилює селян можливість зниження закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію та подорожчання життєво необхідних товарів (25,4%), нестабільності податків (15,4%), поборів з боку чиновників (17,7%) та байдужість державної влади до долі сільської людини (15,9%). Кожний п'ятий із жалем відмічає старіння та вимирання українських сіл (20,0%).

В українському суспільстві відбувається обговорення проекту Закону України «Про ринок земель». Як видно з результатів нашого дослідження, майже дві третини респондентів (61,7%) знайомі з основними положеннями цього закону. Найчастіше селяни дізнавалися про мету і зміст земельного законодавства через повідомлення засобів масової інформації (28,7%) та розповідей односельців (18,4%). Деякі селяни особисто читали документ (7,8%) та отримали інформацію від спеціалістів (6,8%).

Разом з тим, кожен четвертий житель села не знайомий з законопроектом, який вважають земельною революцією, хоча хотіли б дізнатися про основні його положення (23%). Зовсім не цікавляться проектом закону тільки 6,8% опитаних.

У ставленні селян до купівлі-продажу землі відбуваються хоча й повільні, але й помітні зміни. Якщо у березні 2011 р., за даними нашого моніторингу, підтримували земельний ринок 8 – 10% сільського населення, то в квітні 2012 р. їх стало вдвічі більше. Так, повністю підтримують скасування мораторію на купівлю-продаж земель 11,2% респондентів, оскільки, на їхнє переконання ринкова економіка передбачає й ринок земель, у тому числі

сільськогосподарського призначення. Така ж кількість селян підтримує земельний ринок, але головним чином за рахунок земель, що не використовуються за призначенням. Разом з тим, дві третини селян (62,3%) негативно ставляться до введення земель сільськогосподарського призначення у ринковий обіг, вважаючи, що їх не можна купувати і продавати (22,7%) і тому, що земля є всенародним багатством (39,6%).

Рис. 1. Ставлення сільських респондентів до скасування мораторію на купівлю-продаж земель, %

Як реальна альтернатива купівлі-продажу земель розглядається оренда. Найбільш поширеною, виходячи з відповідей респондентів-орендадавців, є довгострокова оренда в різних її проявах – 54,7% (з правом переходу власності до орендаря, дострокове погашення орендної плати тощо) та короткострокова оренда на 5 років (32,6%). Здача земельного паю в оренду на 10 – 15 років не користується особливою популярністю к сільських мешканців – власників земельних паїв.

Така розбіжність думок пояснюється тим, що лише третина власників земельних паїв у той чи інший спосіб відчують, що володіння землею є гарантією незалежності, засобом достатку й самозахисту його власника (34,6%). Третина респондентів (31,4%) не мають такого відчуття, а кожен десятий хоче позбутися земельного паю (9,7%).

Висновки. В українському селі вже склався потужний прошарок власників земельних паїв та присадибних ділянок, яких можна вважати потенційними учасниками ринку земель. Три чверті власників використовують земельні ділянки для виробництва сільськогосподарської продукції як для власного споживання, так і для продажу на ринку. Привертає увагу той факт, що частина власників, за їхнім зізнанням, маючі приватизовану землю та присадибну ділянку, не використовують їх за призначенням.

Трансформаційні процеси, які визначають сьгоднішній стан українського суспільства, відбуваються на самопочутті людей, у тому числі сільських жителів. Можна виділити наступні блоки проблем, що хвилюють селян. По-перше, це матеріальні потреби: нестача заощаджень, труднощі з отриманням додаткового заробітку, проблеми з працевлаштуванням. По-друге, відсутність порядку у державі, недостатній правовий захист громадян, невпевненість у своєму майбутньому. По-третє, турбота про власну безпеку, екологічні й медичні загрози життю селян.

Найгострішою проблемою сучасного українського села, що реформується, є працевлаштування та зайнятість населення. Лише один з чотирьох респондентів впевнений, що в селі можна знайти постійну роботу за набутою професією, а дві третини вважають, що це нереально. Деяко краще, на думку опитаних, складається ситуація із тимчасовою, позмінною або громадською роботою: двоє з п'яти проявили оптимізм, стільки ж – песимізм.

Як видно з відповідей селян, дві третини їх вважають себе захищеними лише в сім'ї. Всі решта позицій відстають дуже помітно. Найбільш незахищеними почувають себе наші респонденти з боку держави і як громадяни, а також як покупці, пасажери, водії автотранспорту – кожний другий. Недостатньо, на думку учасників опитування, захищає їх й місцева влада, й міліція: захищеними вважають себе лише один з чотирьох сільських жителів.

Сільського жителя турбують багато проблем, які часто-густо мало залежать від самого землероба. Як видно з відповідей, найбільше селяни побоюються неврожаю, безробіття та зростання злочинності і рейдерства. Хвилю селян можливість зниження закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію та подорожчання життєво необхідних товарів, нестабільності податків, поборів з боку чиновників та байдужість державної влади до долі сільської людини. Кожний п'ятий із жалем відмічає старіння та вимирання українських сіл.

У ставленні селян до купівлі-продажу землі відбуваються хоча й повільні, але й помітні зміни. Так, повністю підтримують скасування мораторію на купівлю-продаж земель 11,2% респондентів, оскільки, на їхнє переконання ринкова економіка передбачає й ринок земель, у тому числі сільськогосподарського призначення. Така ж кількість селян підтримує земельний ринок, але головним чином за рахунок земель, що не використовуються за призначенням. Разом з тим, дві третини селян негативно ставляться до введення земель сільськогосподарського призначення у ринковий обіг, вважаючи, що їх не можна купувати і продавати і тому, що земля є всенародним багатством.

Така розбіжність думок пояснюється тим, що лише третина власників земельних паїв у той чи інший спосіб відчувають, що володіння землею є гарантією незалежності, засобом достатку й самозахисту його власника. Третина респондентів не мають такого відчуття, а кожен десятий хоче позбутися земельного паю.

Ми впевнені, що уважне ставлення до оцінок і пропозицій сільських мешканців, які були учасниками соціологічного дослідження, допоможе державним органам більш ефективно розв'язувати соціальні проблеми села.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Tomas W., Znaniecki F. Chłop polski w Europie i Ameryce / W/ Tomas, F. Znaniecki. — Cz.1. — Warszawa, 1976.
2. Парсонс Т. О структуре социологического действия / Т. Парсонс. — М.: Академ. проект, 2000. — 880 с.
3. М.Присяжнюк: Закон «Про ринок земель» не дозволятиме скупівлю сільгоспземлі «в одні руки» [електронний ресурс] // <http://www.minagro.kiev.ua/news/?pg=12378>.

Одержано 30.11.12

Проанализированы результаты социологического исследования состояния и перспектив социальной защиты сельского населения в условиях земельной реформы. Приведены обобщающие оценки крестьянами социально-экономических процессов в деревне, положительные и отрицательные ожидания относительно социальных последствий аграрного реформирования.

***Ключевые слова:** земельная реформа, ценностные ориентации, сельское население, социальная защита.*

The results of sociological research into the state and prospects of social security of rural population in the conditions of the land reform were analyzed. Rural residents' generalizing evaluation of socio-economic processes in the rural areas, positive and negative expectations regarding social effects of the agrarian reform were presented.

***Key words:** land reform, value orientations, rural population, social protection.*

УДК 331.5 (477.46)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

І.І. ЧЕРНЕГА, кандидат економічних наук

У статті досліджено сучасний стан державного регулювання зайнятості, виявлено позитивні моменти та проблеми у практиці регулювання